

L'ACCIDENT DE PALOMARES

LES ESTRATÈGIES MEDIÀTIQUES D'INVISIBILITZACIÓ DEL RISC NUCLEAR

Clara Florensa

El desembre de 1965 s'estrenava als cinemes espanyols la darrera pel·lícula de James Bond, *Operació Tro* (*Thunderball*, en anglès). L'argument de la pel·lícula incloïa la «pèrdua» de dues bombes nuclears d'un avió de l'OTAN, manllevades pel malvat grup terrorista Spectre i retingudes en una instal·lació subaquàtica amb l'amenaça de destruir una ciutat sencera. La cerca i rescat subsegüents dels artefactes atòmics per part del flamant (anticomunista i masclista) agent 007 (en aquest cas, representat per Sean Connery) conduïa a una lluita submarina que acaparava un quart de les escenes del film. La pel·lícula resultà excepcionalment reeixida (més que totes les anteriors de la saga i que les cinc que la seguirien).

No he pogut esbrinar si al cinema de Palomares, la població protagonista de la història que aquí ens incumbeix (on es viurien escenes que els locals haurien preferit amb tot el cor que fossin de ficció), es va projectar aquesta pel·lícula. El que sí que és segur és que, aquell nou any que havia de començar, el 1966, la premsa espanyola del moment s'esforçaria per fer creure els seus lectors que els habitants d'aquesta població havien tingut la «sort» de veure's immersos en *Thunderball* en la vida real, com si la pantalla se'ls hagués empassat per submergir-los en una vida diferent, totalment nova, trepidant, moderna i glamurosa, com la de les pel·lícules de James Bond.

Palomares era una població rural d'Almeria amb una de les rendes més baixes del moment, essencialment formada per agricultors, molt propera a Villaricos, una població pesquera. El 17 de gener de 1966 hi van caure quatre bombes nuclears nord-americanes a causa d'un xoc entre un avió bombarder i una nau d'abastament, mentre el primer es proveïa de combustible a l'aire, sobrevolant la població. Aquesta maniobra es duia a terme dos cops al dia sobre els caps dels habitants de la

regió des que, en el marc de la Guerra Freda, l'operació anomenada Chrome Dome (de dissuasió d'un atac soviètic a Occident) tenia permanentment volant fins a la frontera russa avions carregats amb armament nuclear. Les bombes no van explotar, però dues de les quatre van contaminar una àrea molt gran de territori bàsicament amb plutoni, i una altra es va perdre al mar.

El plutoni és un element radioactiu que, si bé es pot trobar a la natura en proporcions ínfimes, ha estat produït per l'ésser humà en quantitats incomparablement més abundants per a la fabricació d'armes nuclears i

com a combustible de centrals nuclears. La semivida del plutoni espargit a Palomares és de 24.000 anys. Durant tota la seva existència, el plutoni va emetent radiació en forma de partícules alfa, poc penetrants (és a dir, que no poden travessar un full de paper). Les partícules alfa, però, tenen una alta capacitat de provocar mutacions al nostre material genètic si són alliberades dins del nostre organisme, per inhalació o

ingesta de plutoni. A més, quan el plutoni decau (en emetre partícules), es converteix en americi, també radioactiu, i emissor de raigs gamma, amb alta capacitat de penetració i mutagènesi.

Els kilograms exactes de plutoni que es van espargir no els van poder saber ni els equips de neteja d'aleshores ni tampoc els investigadors actuals: avui dia, la composició de les bombes que van caure roman sota secret. Però, segons expressava en una carta privada l'aleshores president de la Junta de Energía Nuclear, José María Otero Navascués, els dirigents espanyols eren plenament conscients que els americans, un cop concloses les maniobres de neteja, havien deixat a la zona «unos cuantos kilos de plutonio».

La primera reacció dels governs implicats, el dels EUA i el d'Espanya, aleshores sota la dictadura de

**«El 17 de gener de 1966
van caure a Palomares quatre
bombes nuclears nord-
americanes a causa d'un
xoc entre un avió bombarder
i una nau d'abastament»**

Fotografies del bany que van protagonitzar Manuel Fraga Iribarne, aleshores ministre d'Informació i Turisme, i Angier Biddle Duke, ambaixador dels EUA a Espanya, per demostrar que no hi havia cap risc radiològic a la zona de l'accident. El «bany de Fraga» s'hauria d'interpretar com un anunci publicitari, destinat a impactar amb una imatge per transmetre (i ometre) tot allò que la diplomàcia del moment requeria, al més pur estil de les noves estratègies publicitàries que empraven les empreses dels EUA.

Franco, va ser amagar el caràcter nuclear del desastre. Inicialment, es va informar de l'accident, però no del fet que hi havia bombes nuclears implicades ni que els materials radioactius que aquestes contenien s'havien escampat per una vasta extensió de terra. Aquest secretisme mediàtic era difícil de conjuminar amb el desplegament d'un contingent imponent de tropes estatunidenques a la zona i, sobretot, amb l'ús de vestits de protecció contra la radiació i d'instruments per mesurar-la per part dels científics i els soldats que inspeccionaven l'àrea a la recerca de trossos de bomba i per fer el mapa de contaminació.

La política de *top secret* es va poder mantenir durant dies a Espanya, on la premsa estava fèrriment controlada per la dictadura franquista. Però els mitjans estatunidencs amb corresponsals a la zona, malgrat les restriccions d'accés, van filtrar el que localment era evident, i la naturalesa nuclear de l'accident va acabar per fer la volta al món, fins al punt d'ocupar portades en rotatius i ser notícia en mitjans diversos.

Tot i la filtració de la informació, la negació del risc radiològic per als habitants i la minimització de la contaminació radioactiva que el provocava van ser la tònica general de la política comunicativa d'aquell desastre nuclear. Per aconseguir fer calar aquest discurs, des de l'àmbit mediàtic es van posar en marxa diverses estratègies d'invisibilització del risc radioactiu.

■ UNA SOLA BOMBA I JAMES BOND AL RESCAT

Una de les estratègies que es va usar va consistir a centrar les notícies i els reportatges sobre l'accident en l'única de les quatre bombes que havia caigut al mar. Aquesta bomba va restar perduda durant gairebé tres mesos, des del 17 de gener fins al 7 d'abril de 1966, moment en què es va aconseguir treure de l'aigua després de l'operació de salvament aquàtic més costosa de l'exèrcit americà fins aleshores. Les versions oficials asseguraven que les anàlisis de l'aigua del Mediterrani confirmaven que no hi havia radioactivitat i que, per tant, la bomba, si era a l'aigua, no s'havia malmès.

Aferrats a aquesta dada, els mitjans es van focalitzar a explicar la cerca de la bomba fil per randa: la premsa es va omplir d'informació exhaustiva i minuciosa sobre cadascun dels tipus de vaixells, els instruments i la tecnologia d'última generació que els americans van portar a la costa d'Almeria. Aquesta estratègia no va partir dels mitjans: l'armada americana desplaçada a la zona, davant la pressió mediàtica per obtenir informació sobre les conseqüències de l'accident, va decidir proporcionar a la premsa fotografies de la tecnologia emprada per a

Cortesia de Sandia National Laboratories

Els kilograms exactes de plutoni que es van espargir després de l'accident no els van poder saber ni els equips de neteja d'aleshores ni tampoc els investigadors actuals: la composició de les bombes que van caure roman sota secret avui dia. En la imatge, equips de neteja de les zones contaminades amb vestits i màscares de protecció.

«Es va informar de l'accident, però no del fet que hi havia bombes nuclears implicades ni que els materials radioactius s'havien escampat per una vasta extensió de terra»

cercar la bomba perduda. Els documents indiquen que ells mateixos van considerar que això distrauria l'atenció pública.

Les revistes espanyoles més llegides i difoses van publicar reportatges de diverses planes, amb imatges a tota pàgina que mostraven els ginys americans transportats a Palomares per a l'ocasió. Mentre es parlava de tecnologia, no

es parlava de la contaminació que impregnava hectàrees de camps de la zona a l'interior ni del risc que això podia suposar per a la població local (i també per als soldats). Lluny de no informar sobre l'accident, la premsa espanyola va generar cortines de fum i va copar la població amb informacions innòcues sobre braços mecànics i mini-submarins amb càmera, mentre evitava a tot preu parlar de radioactivitat, contaminació i risc per a la salut.

Aquesta estratègia va ser enormement efectiva: a hores d'ara encara hi ha molts espais i documents que parlen de «la bomba» que va caure a Palomares. Un d'aquests espais és l'arxiu d'Angier Biddle Duke, l'ambaixador dels EUA a Espanya durant l'accident i actor clau en la gestió mediàtica de les seves conseqüències. Aquest arxiu conté un dossier amb un recull de retalls de diari, fotografies i documents sobre Palomares. Consisteix, sobretot, en una recopilació del seguiment mediàtic que se'n va fer als EUA, però també a altres països. La descripció d'aquest fons documental que ofereix la pàgina web de l'arxiu de Duke diu: «Un altre àlbum de gran mida cobreix un incident internacional a Palomares, Espanya (1966): mentre Duke era ambaixador d'aquest país, es va perdre enfront de la costa espanyola una bomba nuclear estatunidenca

sense detonar, que va ser recuperada després d'una creixent protesta internacional contra les armes nuclears».

L'omissió de les altres tres bombes precisament en aquest arxiu és eloqüent: Duke seria un dels principals artífexs de la campanya pública que es duria a terme per apaivagar la crisi diplomàtica i política que va comportar l'accident. No és l'únic fet eloqüent en aquest sentit que ofereix aquest llibre de retalls: la recol·lecció de premsa s'acaba quan, segons la campanya mediàtica, es va posar punt final a la crisi provocada per l'accident; és a dir, quan es va aconseguir rescatar la bomba del mar. Les primeres fotografies que mostraven una bomba nuclear en públic serien considerades el colofó perfecte.

Res més lluny de la realitat, però. Les operacions de neteja i restauració de la terra continuaven i part del plutoni escampat seguiria allà, de fet, fins als nostres dies. Alhora que Duke orquestrava el tancament mediàtic de la crisi, i el seu àlbum deixava d'incorporar retalls de premsa, començava un projecte de recerca conjunt i secret entre els EUA i Espanya per al seguiment i monitoratge de la població i l'ambient, destinat a entendre la circulació ecològica i els efectes de conviure amb el plutoni a dosis baixes, l'anomenat Projecte Indalo.

Una altra estratègia, estretament relacionada amb l'anterior, va ser la d'emmarcar la informació sobre l'accident i el rescat de la bomba perduda en l'escenari d'una pel·lícula de James Bond, particularment en la recentment estrenada *Thunderball*. Els reportatges sobre tecnologies americanes descrivien els habitants locals com a atònits espectadors bocabadats davant d'aquell esplèndid desplegament de tecnologia que havia aterrat al seu poble. Aquesta cortina de fum complia un doble propòsit. Per una banda, formava part de la propaganda encoberta en l'esfera pública espanyola per netejar la cara d'uns EUA, que, des de principis dels anys cinquanta, s'havien aproximat al règim franquista i amb els quals cada cop hi havia més lligams diplomàtics i comercials (fins aleshores, la propaganda del règim els havia menyspreat per capitalistes). Per altra banda, aquesta narrativa també contribuïa a vendre un relat edulcorat, fascinant i fins i tot «envejable» del que estaven vivint els habitants de Palomares. Mentre ells descrivien la situació com un malson, la premsa franquista els reportava vivint experiències de cine en un imaginari hollywoodià, a l'estil americà, sota els focus mediàtics del món sencer i amb la companyia de fornits soldats que bevien Coca-Cola i mastegaven xiclet.

■ «NO SE LO TOMEN ASÍ, TÓMENLO CON PEPSI»

Una de les fites més significatives d'aquesta campanya mediàtica, que ha estat tan reeixida que ha romàs indeleble a l'imaginari popular i que està associada encara a les ignoràncies que va aconseguir estendre, és el famós

Vinyeta humorística sobre l'accident que mostra l'ambaixador dels EUA entrant al mar mentre al text s'indica: «Grans moments de la ciència. Test de radioactivitat a Espanya».

«bany de Fraga», el 8 de març de 1966. En aquell bany, el ministre d'Informació i Turisme del moment, Manuel Fraga Iribarne, anava acompanyat d'Angier Biddle Duke. Des de la sorra, els saludava la dona de Duke, Robin Chandler Duke, de qui, segons semblen indicar alguns testimonis, va sortir la idea del bany per demostrar que no hi havia cap risc radiològic a la zona. Calia salvar el turisme —que proporcionava a Espanya uns beneficis molt substancials— i també la comercialització i exportació dels productes agraris del territori.

Des d'Anglaterra i Alemanya ja s'havien demanat explicacions en els parlaments respectius sobre la seguretat de fer turisme en aquella part de la costa i dels productes de cultiu que se n'exportaven, com els tomàquets. Els documents de l'arxiu del Ministeri d'Assumptes Exteriors, a l'Arxiu General de l'Administració, a Madrid, indiquen que es van emprendre gestions diplomàtiques per aplacar aquestes tensions. Però per gestionar-ne el vessant públic, en paraules d'Angier Biddle Duke, calia fer alguna cosa «dramàtica». El bany de Fraga va ser, doncs, només la part pública d'una campanya diplomàtica molt més àmplia, tot i que va tenir una ressonància pública impressionant.

El fet que la idea fos de Robin Chandler Duke cobra molt de sentit quan sabem que ella havia estat cap de

Eon Productions / United Artists

L'armada americana desplaçada a la zona, davant la pressió mediàtica per obtenir informació sobre les conseqüències de l'accident, va decidir proporcionar a la premsa fotografies de la tecnologia emprada per cercar la bomba perduda al mar. Els documents indiquen que ells mateixos van considerar que això distrauria l'atenció pública. En la imatge de l'esquerra, es veu un reportatge publicat a *La Gaceta Ilustrada* (1966, 19 de febrer). Una de les estratègies va ser la d'emmarcar la informació sobre l'accident i el rescat de la bomba perduda en l'escenari d'una pel·lícula de James Bond, particularment en la que s'acabava d'estrenar en aquells moments, *Operació Tro* (a dalt).

publicitat i relacions públiques de l'empresa Pepsi-Cola. De fet, va estar implicada en la campanya que havia aconseguit fer circular per tot el món la imatge de Khrushxov bevent un got de Pepsi. Les imatges eren l'arma de batalla en les anomenades Cola-wars, entre Pepsi-Cola i Coca-Cola, per aconseguir imposar-se al mercat. Robin Chandler Duke era, doncs, experta en l'art d'aconseguir el favor del públic i el control de les emocions a través de les imatges.

En aquest sentit, el «bany de Fraga» s'hauria d'interpretar com un anunci publicitari, destinat a impactar amb una imatge per transmetre (i ometre) tot allò que la diplomàcia del moment requeria, al més pur estil de les noves estratègies publicitàries que empraven les empreses dels EUA. Pepsi feia temps que havia entrat en el mercat espanyol, fruit dels primers acords de comerç amb els EUA, i havia impregnat la premsa d'anuncis amb persones somrients i jovials mentre prenien una Pepsi. L'eslògan més repetit era «No se lo tomen así, tómenlo con Pepsi», on la Pepsi era presentada com la «bebida de la cordialidad», que podia millorar l'ànim en qualsevol situació adversa. Amb un acurat posat somrient i jovials dins l'aigua glaçada del Mediterrani a les primeries de març, en banyador i saludant a càmera, Fraga i Duke només els mancava una ampolla de Pepsi a la mà.

De la mateixa manera que les campanyes coetànies de les companyies tabaqueres estatunidenques procuraven associar el tabac amb joventut, benestar, bellesa i glamur, i desvincular-lo dels riscos per a la salut, el xou del bany

Marshall Astor

Dues de les bombes recuperades de l'accident de Palomares poden visitar-se al Museu de Ciència i Història Nuclear ubicat a Albuquerque, als EUA.

«El bany de Fraga pretenia transmetre seguretat, control, benestar i salut, i amagar el risc radioactiu de la contaminació causada per l'accident»

L'omissió sobre què havia passat amb les altres tres bombes va ser clau en l'estratègia mediàtica al voltant de l'accident de Palomares. El rescat de la bomba del mar va posar punt final a la crisi provocada per l'accident. Les primeres fotografies que mostraven una bomba nuclear en públic serien considerades el colofó perfecte. En la imatge es veu la bomba rescatada a bord del vaixell nord-americà USS Petrel.

«La premsa espanyola va generar cortines de fum, mentre evitava parlar de radioactivitat, contaminació i risc per a la salut»

de Fraga pretenia transmetre una sensació de seguretat, control, benestar i salut, i amagar el risc radioactiu de la contaminació causada per l'accident. Com? En primer lloc, la imatge reforçava l'estratègia d'«una sola bomba»: en situar-se al mar, es tornava a posar el focus, un cop més, en la bomba que havia caigut al Mediterrani. D'aquesta manera, les altres tres bombes, caigudes a terra, i la contaminació que havien escampat les dues que s'havien malmès –i que en aquell moment encara estava sent retirada parcialment per les tropes americanes–, quedava fora de l'angular. El Meyba vermell, el banyador de Fraga que tanta gent recorda encara ara, hagués contrastat amb els vestits blancs sencers antiradioactivitat que alguns membres dels equips encarregats de la descontaminació portaven en aquell mateix moment, però que no formaren part de la foto.

D'altra banda, banyar-se al mar no exemplificava el risc més gran derivat de la contaminació provocada per l'accident. El risc principal al qual estava sotmesa la població era aspirar partícules del plutoni dipositat, per una resuspensió pel vent o pel treball amb la terra. Els vents forts, en aquella regió de terra seca i polsosa, són el pa de cada dia. I, finalment, com en els anuncis de Camel on apareixien doctors recomanant fumar-ne, el bany de Fraga també va comptar amb la declaració dels científics americans i espanyols, assegurant que no hi havia, ni a la terra ni al mar, cap rastre de contaminació

perillosa. L'autoritat de la bata blanca, en el text que acompanyava la fotografia en la premsa i altres mitjans, acabava de donar credibilitat al missatge.

Els documents ens mostren, però, que aquesta asseveració reconfortant per part de la ciència que Angier Biddle Duke va transmetre a la premsa espanyola i internacional en sortir de l'aigua, encara moll, amb gorra de bany i tovallola, no el va acabar de convèncer ni a ell mateix. Uns dies més tard, un laboratori clínic dels EUA enviava uns resultats a l'ambaixador: la seva orina no estava contaminada per elements radioactius.

La imatge del bany de Fraga va circular i ocupar portades arreu del món. Se la va comparar amb la Mona Lisa en nombre de còpies i amb el bany de Cleòpatra en fama. Evidentment, no va convèncer tothom. També va circular una bona quantitat de comentaris irònics i vinyetes còmiques sobre l'episodi, en els quals es preguntava què hauria passat si les bombes haguessin caigut a un mar gèlid del nord (dos anys més tard, caurien quatre bombes nuclears més a Thule, a Groenlàndia, Dinamarca), o si la *performance* servia com a test de radioactivitat. Malgrat això, la imatge, encara impregnada en les ments de molta gent, va complir la missió a la perfecció.

A qui menys va convèncer va ser a la població local, que veia cada dia, en la seva realitat quotidiana, allò que la imatge ometia. Els habitants de Palomares van arribar a organitzar-se, amb l'ajuda d'algunes personalitats que s'hi van implicar, per escriure a Franco, en més d'una ocasió, demanant-li un estudi científic independent que els assegurés que no estaven contaminats per la radiació. Aquest estudi no va arribar mai durant el franquisme. Com tampoc van arribar a mans dels habitants de Palomares, els principals afectats, els resultats de les proves que, periòdicament, científics espanyols de la Junta de Energía Nuclear feien a la terra, l'aire, la fauna, la flora i a les persones de la zona. Aquestes dades, però, sí que es van compartir, discutir i analitzar amb els científics nord-americans, i serviren, posteriorment, per establir criteris de remediació radioactiva en altres zones contaminades per plutoni arreu del món, com Thule o les illes Marshall.

Palomares i la seva gent van esdevenir, sense estar-ne informats, el model per establir llinars «segurs» de contaminació per plutoni en zones habitades; es van convertir, doncs, en els protagonistes d'un projecte de recerca sobre la convivència amb el plutoni del qual no descobririen l'existència fins ben entrada la democràcia. Malgrat la campanya mediàtica que va voler modelar l'experiència dels habitants de Palomares, molts d'ells van sentir-se representant el paper de conillots d'Índies més que no el de flamants personatges d'una pel·lícula de James Bond. ☺

CLARA FLORENSA. Investigadora científica del Centro Interuniversitário de História das Ciências e da Tecnologia (CIUHCT), de la Universitat de Lisboa (Portugal).